

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У СПІВВІДНОШЕННІ З ВЕРБАЛЬНОЮ

Оксана Цимбалиста

Академія адвокатури України

З середини ХХ століття лінгвісти звернули особливу увагу на сферу людської комунікації [2; 5; 6; 17; 18; 20; 23]. Дедалі частіше об'єктом дослідження мовознавців стають різні форми вербальної комунікації з урахуванням невербальних комунікативних чинників. Серед багаточисельних досліджень сьогодення хочеться зазначити незначну, але суттєву проблему, яка тим чи іншим чином відноситься до кожної особистості. Це питання стосується першої та другої сигнальних систем спілкування, тобто вербальних і невербальних засобів передачі інформації особистістю. Актуальним є вивчення взаємозв'язку між ними та їх взаємовплив на побудову структури спілкування однієї людини із іншими.

У межах сучасної лінгвістики комунікація є найбільш дослідженим [2; 3; 4; 6; 15; 16; 18; 20; 21]. Вона зосереджує свою увагу на творчості мовної особистості, що проявляється у вигляді вербальної (пряма) та невербальної (непряма) комунікації, створену за допомогою знакової системи. О.О.Реформатський вважав, що без розв'язання питань про те, як відбувається невербальна комунікативна діяльність людини і яке її співвідношення з вербальною, неможливо моделювання комунікативних систем і самого розумового процесу [20]. Комунікація досліджувалась в аспекті семантики [5; 6; 15], семіотики [11; 22; 24], психолінгвістики [7; 14;].

Мета статті - встановити типологічні та специфічні форми невербальної комунікації у співвідношенні з вербальною. Відповідно до поставленої мети в статті буде зосереджено увагу на розв'язанні таких завдань:

- дати характеристику спілкуванню як складної комунікаційної системи;
- провести дослідження вербальних засобів спілкування;
- здійснити дослідження невербальних засобів спілкування;
- проаналізувати значення невербальної комунікації в процесі спілкування.

Розглядаючи діяльність людини, її спілкування з іншими, можна зрозуміти її природу. До спілкування як наукової проблеми активно підійшли спеціалісти з психології [1; 5]. Основну увагу вчені зосереджували на засобах комунікації, особливостях контакту, комунікативних діях, видах взаємодії. Іншими словами, у цих дослідженнях частіше вивчали питання, як спілкуються та взаємодіють суб'єкти, а не те, з приводу чого вони спілкуються.

Варто зазначити, що спілкування — складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що породжується потребами у спільній діяльності й включає обмін інформацією, сприймання й розуміння іншої

людини, вироблення єдиної стратегії взаємодії спрямовану на зміни у стані, поведінці та особистісно-сміслових особливостях партнера [1; 4; 23].

Взаємодія між учасниками спілкування, як правило, супроводжується сприйманням і розумінням одне одного. У загальному плані можна сказати, що сприймання та розуміння здійснюється за допомогою мовленнєвого спілкування, або вербальної комунікації, що реалізується за допомогою мовлення.

Дослідження вчених свідчать, що вербальна комунікація реалізується мовленнєвими засобами, незалежно від того, як мовлення реалізується, в усній чи письмовій формах [2; 4; 6; 17; 18]. Вивчення мовленнєвої комунікації допомогло встановити багато мовленнєвих засобів, котрі зв'язані з роллю комунікативного наміру того, хто говорить, фактору адресата, характеру комунікативної взаємодії партнерів, їхньої комунікативної поведінки [2; 4; 6; 15].

Отже, спочатку розглянемо усну форму мовленнєвого засобу. Важливими його характеристиками є діалог і монолог [9; 10; 13].

Діалог як акт вербальної комунікації складається з промовляння та слухання. Вміння промовляти є давнім предметом дослідження. На сучасному етапі розвитку мовознавства пріоритет надається нормам та правилам вербальної комунікації [2; 4; 8; 9; 10; 18; 19], а також розробці основних положень, до яких належать: уявлення про діяльність як ключове поняття до опису вербальної комунікації, розуміння мови як засобу динамічної взаємодії комунікантів та нерозривний зв'язок функціонування мови із ситуативним контекстом її вживання [9; 10; 13; 19].

Діалог — безпосереднє спілкування двох та більше суб'єктів. Для нього характерні:

1) згорнутість мови — деякі її елементи лише припускаються, але не вимовляються уголос завдяки знанню ситуації співбесідником, тому розмова може бути малозрозумілою для стороннього слухача;

2) довільність — висловлювання можуть бути реакцією на репліку партнера, зміст якої «нав'язаний» попередніми словами;

3) слабка організованість — бесіда розвивається не за планом, вільно, залежно від ситуації [10; 13].

При характеристиці діалогу важливо постійно пам'ятати, що його ведуть між собою особистості, які мають певні наміри, тобто діалог є активний, двосторонній характер взаємодії партнерів. Саме ця необхідність зумовлює увагу до співрозмовника, узгодженість, скоординованість з нею промови [9; 10; 13]. За допомогою промови інформація рухається непросто, але учасники комунікації особливим засобом впливають один на одного, орієнтують та переконують одне одного.

Діалог потребує активності обох сторін, причому кожна з них розкриває для себе та для інших свої психологічні властивості. Таким чином, він стає важливим фактором психічного розвитку особистості [13; 9; 12; 15].

На відміну від діалогу монолог наче передбачає реакції співрозмовника. Висловлювання тут більш розгорнуті, свідоміше добираються слова й вибудовуються речення. Річ у тім, що монолог — це нерівноправність щодо обміну

інформацією. Тут говорить одна людина, інші слухають та сприймають. Така мова організована, структурована, розгорнута, окремі фрази завершені, мають пояснювальний характер [12; 13; 16].

Ураховуючи викладене вище можна сказати, що монолог є джерелом інформації, ставить запитання, контролює та оцінює відповіді. Така взаємодія передбачає лише поверхнєве, частинне розуміння та прийняття особистостей тих, з ким спілкуються. Діалогічна взаємодія – це особистісне рівноправні позиції, співпраця, де домінують мотиви самоактуалізації та саморозвитку співрозмовників.

Інша форма вербальної комунікації - письмова. Історично вона з'явилась пізніше усної як засіб передачі інформації про певні події та явища, і спочатку мала форму малюнків (ідеографічне письмо), які ставали все більш схематичними та абстрактними (пиктографічне письмо). Подальший відхід від зображення конкретних предметів привів до ієрогліфічного письма, причому ієрогліфи означали не лише окремі предмети, а й цілі думки. І, нарешті, повне абстрагування знака від змісту ознаменувало останній, сучасний етап писемності — алфавітне письмо, в якому кожна окрема буква-знак не має самостійного значення, але з них складаються слова. Разом з тим, деякі звуки можуть мати емоційне забарвлення. Наприклад, вимовлені з різною інтонацією звуки [a], [o], [y] несуть певну інформацію [3; 7; 11].

Письмова мова в порівнянні з усною має певні психологічні особливості: вона звернута до відсутнього співбесідника і здійснюється без контакту з ним, тому у ній немає таких виражальних засобів як інтонація, міміка, жести. Вона потребує розгорнутого, послідовного та повного викладення думок, дотримання правил граматики та синтаксису і т. ін. Найвідомішою формою письмової мови є текст [3; 7; 17].

Текст представляє собою послідовність дискретних одиниць. Визначають шість параметрів письмового тексту: вербальний (конкретні речення, які формують текст); синтаксичний (взаємозв'язок частин тексту); семантичний (глобальний зміст); тематичний (основний зміст тексту); фокусний (виділення маркірованих елементів тексту); зв'язуючий (об'єднання різноманітних відрізків висловлення) [7].

Лінгвісти наділили текст властивістю цільності та єдності, а також властивістю зв'язності [3; 7; 17].

Зв'язність тексту – категорія, яка характеризує особливості об'єднання всередині мовного твору його елементів: речень, фразову єдність, фрагменти та ін. Зв'язки, що виникають в мовленні між реченнями, часто залежать від руху всередині тексту [3; 7]. Поняття цільності тексту – це вже суцільно психолінгвістична категорія. Тільки той мовний відрізок іменується цілісним, в основі якого лежить змістова єдність [7; 17].

Отже, текст – це структура будь-якого закінченого та зв'язуючого, незалежного та граматично правильного висловлювання, усного та письмового.

Розглядаючи проблеми спілкування, не можливо не торкнутися такого важливого аспекту, як невербальна комунікація, що досліджувалась в аспекті лінгвістики [2; 5; 17], паралінгвістики [7; 12], семиотики [12; 17; 22; 23; 24].

Більш за все невербальні засоби комунікації вивчає паралінгвістика. Це досить нова мовознавча дисципліна, що займається вивченням факторів, які супроводжують мовне спілкування та беруть участь у передачі інформації. Паралінгвістика розвинулась у 50-і роки ХХ століття. На сьогодні термін "паралінгвістика" міцно утвердився у мовознавстві для позначення галузі науки, що займається загалом сферою несловесної комунікації [7; 17; 23].

Коло питань, які обговорюються у межах паралінгвістики, охоплюють усі види кінесики (від жестів до пантоміми), усі види фонації (від мовлення до вокального мистецтва) і всі види спілкування за участі так званого ситуативного тексту.

Зупинимося насамперед на виді невербальної комунікації, що позначається терміном – "**фонація**" [7; 12; 23]. Фонація як явище в цілому фізичне пов'язана з усіма властивостями голосового апарату людини, виявляє тому ті ознаки, що властиві насамперед мовцю як фізичному індивіду.

Своєрідність артикуляції людини полягає в тому, що, крім утворення одиниць комунікації за допомогою органів мовлення і насамперед голосу, у самому акті комунікації втілюються всі характеристики властиві мовцю, що виявляються, крім жестів і міміки, насамперед голосовими якостями людини.

Відомо, що сила голосу характеризує мовлення людини, оскільки вона завжди виявляється або може виявитися в мовній комунікації, але особливо показова сила голосу у співі, коли в чистому вигляді виступають властивості голосового апарату людини.

Із загальнофонаційних ознак мовлення, частина з яких не має відношення до мови як засобу артикуляції, тобто виробництва словесних комунікаційних одиниць, необхідно виділити ще одне явище, а саме інтонацію.

Інтонація - найбільш складне явище серед фонаційних особливостей мови, що пов'язана із мовленням і мовцем.

Дослідники виділили чотири нових аспекти вивчення інтонації: 1) акцентний, 2) інтонаційний, 3) експресивний (контрольований) і 4) афективний (неконтрольований) [9; 13; 19; 21].

Відповідно до сучасного тлумачення проблеми емоційної інформації в мові багато спеціалістів, що вивчають інтонацію, виділяють в інтонації емоційну функцію, називаючи її найчастіше експресивною з деталізацією [9; 19].

Цілком очевидно, що вся область експресивної інтонації функціонально не входить до внутрішньої структури мови, а є надбудовною і не включається до лінгвістичної проблематики.

Безумовно, що ці особливості нелінгвістичної функції інтонації, які мають своїм джерелом психіку людини, можуть бути зафіксовані об'єктивно за визначеними параметрами, і схарактеризовані як визначені стимули для одержання немовної інформації про суб'єкта, що говорить.

Провідним розділом паралінгвістики є **кінесика**. Дослідження показали, що кінесика – це спосіб комунікації за допомогою рухів тіла, обличчя і жестів [12; 23]. Початок науковому вивченню кінесики, по суті, був покладений Ч.Дарвіном, який фундаментально дослідив питання зв'язку між походженням мови та розвитком жестів і міміки. Уже в ХХ столітті було багато праць, присвячених вивченню невербальної комунікації [10].

Паралінгвістична кінесика може розглядатися як деяка частина вербальної комунікації, що властива лише людині, і вона повинна бути виділена як особлива частина «кінетичної» поведінки людини [12; 23]. Вона являє собою культурно обумовлені системи поводження, що засвоюються шляхом імітації рольових моделей. Оскільки таке поводження засвоюється, головним чином, несвідомо, більшість людей не усвідомлюють, що активно користуються складною системою жестів і рухів [7; 12; 23].

Розглядаючи жести як один з видів кінетики, треба відмітити, що вони необхідні в тих випадках, коли неможлива вербалізація (наприклад, через мовний бар'єр і проблеми зі слухом). Крім того, жести часто використовуються тоді, коли вербальні вираження вважались би соціально неприйнятними. І, нарешті, зовсім інше враження справляють “жести” тих людей, які страждають від захворювань, що супроводжуються мимовільними рухами і жестами [6; 7; 12; 14; 16; 23].

Встановлено, що жести збільшуються при емоційному піднесенні. Вони підсилюються тоді, коли співрозмовники мають поганий зворотний зв'язок і певні труднощі при передаванні інформації один одному. Виокремлюються жести, якими користуються разом із мовою, й такі, що називаються само стимулюючими. Можна припускати, що постійний супровід звуку різноманітними жестами був споконвічним і залишиться для людини невід'ємною частиною комунікації.

На основі опрацьованого матеріалу бачимо, що мова тіла, як і природна мова, має семантичне наповнення. Дані, одержані у сфері паралінгвістики, свідчать про те, що є два самостійних канали системи спілкування, які працюють одночасно і мають специфічні функції та механізми - вербальний і невербальний.

Жести разом із мімікою та інтонацією утворюють паралінгвістичний компонент комунікації. Невербальна комунікація у співвідношенні з вербальною виконує важливі функції під час спілкування. Переважно за допомогою вербальних засобів передають основний зміст повідомлення, а невербальні засоби допомагають з'ясувати, який зміст укладає в повідомлення мовець. Отже, невербальні засоби спілкування дають змогу працювати свідомо і допомагають досягти позитивних результатів. Але, слід відмітити, що кожна культура, а відповідно і природна мова, зберігає власний набір основних значень. Це стосується не тільки мовних, але й паралінгвістичних засобів комунікації. Виконання та використання багатьох жестів залежать від вимог конкретної культури й національних пріоритетів.

Подальшою перспективою дослідження послужить аналіз невербальних засобів комунікації з метою з'ясування, як за їх допомогою люди збільшують ефективність свого спілкування з іншими.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М.Андреевна. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 375с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации: Лингвистика. Теория коммуникации. Английский язык / Белова А.Д. - К.: Киевский национальный ун-т имени Тараса Шевченко / А.И. Чередниченко (отв.ред.). - 2.изд., перераб. и доп., 2003. -304с.
3. Богданов В.В. Текст и текстовое общение. / Богданов В.В. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1993. – 68с.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Бюлер К.; пер. с нем. Т.В. Булыгина (общ.ред.и коммент.), Т.В. Булыгина (вступ.ст.), А.А. Леонтьев (вступ.ст.). – [2. изд.]. - М.: Издательская группа "Прогресс", 2000. - XXIV, 502с.
5. Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д. Психология межличностных коммуникаций / Вацлавик П., Бивин Д., Джексон Д.; пер. с англ. И. Авидон, П. Румянцева. - СПб.: Речь, 2000. - 300с.
6. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Вежбицкая А.; пер. А.Д. Шмелев. - М.: Языки русской культуры, 1999. - 780с.
7. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики: [учеб. пособие] / Горелов И.Н., Седов К.Ф. - М.: Лабиринт, 1998. - 256с.
8. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры / Дементьев В.В. - С.: Ин-т русского языка, литературы и журналистики при филологическом факультете Саратовского гос. ун-та им. Н.Г.Чернышевского / В.Е. Гольдин (ред.). - Издательство Саратовского ун-та, 2000. - 246с.
9. Иванова-Лукиянова Г.Н. Культура устной речи. Интонация, паузирование, логическое ударение, темп, ритм: [учеб. пособие для студ., аспиран., препод.-филологов и учащихся старш. классов школ гуманитарного профиля] / Иванова-Лукиянова Г.Н. - [3-е изд.] - М.: Флинта; Наука, 2000. -197с.
10. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Колокольцева Т. Н. – В.: Волгоградский гос. ун-т., 2001. - 258 с.
11. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / Кочерган М.П. - Київ, 2003. - 464с.
12. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Крейдлин Г.Е. - М.: Новое литературное обозрение, 2002. -
13. Кучинский Г.М. Диалог в процессе совместного решения мыслительных задач / Кучинский Г.М. - М.: Проблема общения в психологии., 1991. -
14. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / Леонтьев А. А. - [2-е изд.]. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - 307с.

15. Матханова И. П. Высказывания с семантикой состояния в современном русском языке / Матханова И. П. - Н.: Новосибирский гос. педагогический ун-т. - Издательство НГПУ, 2000. - 149 с.
16. Остин Дж. Как производить действия при помощи слов. Смысл и сенсibiliи / Остин Дж.; пер.с англ., В.П. Руднев Л.Б. Макеева. - М.: Идея-Пресс, 1999. - 329с.
17. Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика: [учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец.] / Потапова Р.К. - М.: "Автоматизированные системы обработки информации и управления", Лингвистика: Радио и связь, 1997. - 528с.
18. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации / Почепцов Г.Г. - М.: Центр, 1998. - 348 с.
19. Родионова О. С. Интонационная подсистема - компонент системы языка / Родионова О. С.; под ред. Л.И. Баранникова. - С.: Издательство Саратовского ун-та, 2001. - 132с.
20. Реформатский А.А. Введение в языковедение: [учебник для студ. филол. спец. высших пед. учеб. заведений] / Реформатский А.А.: науч.ред. В.А. Виноградов. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 536с.
21. Серль Дж. Что такое речевой акт? / Серль Дж. - М.: Прогресс. Новое в зарубежной лингвистике; вып.17. Теория речевых актов., 1986. - с.169.
22. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / Соломоник А. - М.: Молодая гвардия, 1995. - 346с.
23. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Формановская Н. И. - М.: ИКАР, 2007. - 478с.
24. Урманов С.И. Семиотика. Искусство как язык: [учеб. пособие] / Урманов С.И. - Р.: Рязанский гос. педаг. ун-т им. С.А.Есенина., 1998. - 97с.

Summary

The article gives a thorough description of general verbal and nonverbal communication characteristics related to informative exchanges which are applied in the course of communication; considers the theory of communication as an elaborate communicative system; analyses the significance of nonverbal communication in the process of communication.